

Проф. д-р. ик. н. Стоядин Савов

ПРЕВРЪЩАНЕТО НА СОБСТВЕНОСТТА В ПРОИЗВОДИТЕЛЕН КАПИТАЛ

Направена е авторизирана интерпретация на книгата *“Загадката на капитала”* (Защо капитализмът на Запад тържествува, но търпи поражение в останалия свят) от Ернандо де Сото, президент на Института за свобода и демокрация (ИСД), базиран в Перу смятан от английското списание *“The Economist”* за втори по значение център на стратегическата мисъл в света, а сп. *“Time”* поставя автора сред имената на петте водещи политически мислители от Латинска Америка през ХХ век. Предишният му труд *“Другия път”* е бестселер в САЩ и може да се намери в сайта www.ild.org.pe. Представената книга е превод на руски език от английския оригинал *“The mystery of capital”* (Way Capitalism Triumphs in the West, and Fails Everywhere Else, Hernando de Soto).

Книгата се състои от седем глави: 1. *Пет загадки на капитала*, 2. *Загадката на липсващата информация*, 3. *Загадката на капитала*, 4. *Загадката на политическото неразбиране*, 5. *Забравените поуки от историята на САЩ*, 6. *Загадката на правното безсилие*, 7. *Вместо заключение*.

JEL: A11; E22; P51; P52

“Триумфът на капитализма само на Запад прави неизбежните икономически и политически катастрофи... Американците, наслаждаващи се на мира и процъфтяването, много лесно игнорират повсеместно тържествуващия безпорядък... В Латинска Америка пада престижът на свободните пазари. Още по-опасно е, че в бившите социалистически страни капитализмът се възприема като нежелателна система. Тези страни усещат влиянието на Запада, но и той не може да излезе извън тяхното влияние. Събитията в Сиатъл по времето на сесията на СТО през 1999 г. и по-късно във Вашингтон по време на сесията на МВФ и Световната банка са протест против капитализма...

Латинска Америка четири пъти след освобождението от испанско господство след 1820 г. се опитваше да осъществи реформи, които улесняват създаването на капиталистическо общество. Но всеки път след началото на всеобщия възторг латиноамериканците се отвращаваха от капитализма и пазарната икономика...

Трябва да признаем, че препоръките от вън са толкова неефективни, че би следвало да ги признаем практически за безполезни. Не можем да се съгласим с обяснението, че причината е в по-високата култура в Япония, Швейцария и САЩ, отколкото в Естония, Китай и Мексико. Това не е убедително. Тези страни имат интелигентни и предприемчиви хора, които бързо усвояват американските високи технологии. В противен случай американските делови среди нямаше така старателно да се борят за

съблюдаване на патентното законодателство, а САЩ не биха проявявали такава загриженост да лишат Третия свят от достъп до съвременните технологии.”¹

Защо капитализмът процъфтява само на Запад, пита Ернандо де Сото. Даже и в най-бедните страни населението има спестявания, които са 40 пъти по-големи от чуждестранната помощ, предоставена им след 1945 г. В Египет сумата превишава 55 пъти чуждестранните инвестиции, вкл. строежа на Суецкия канал и Асуанския язовир.²

На Запад всеки участък земя, всяка единица оборудване, всеки строеж се документират и обозначават като активи. Благодарение на това те имат двойко съществуване – материално и правно. Така получават способността да служат като обезпечение на кредит. Къщата получава функция не само да бъде обитавана, но и да служи като капитал.

Слаборазвитите страни имат овеществено богатство, но то не може да изпълнява функция на капитал. Това обяснява защо бедните страни са в състояние да усвоят западните технологии, но не могат да ги превърнат в капитал. Липсва им правната система на частната собственост, поради което те не са в състояние да създадат капитал, който да може да работи както на Запад. За да постигнат това, е необходимо да усвоят модела на правното оформяне на частната собственост в западното общество. Но преди това те трябва да разберат потенциалните възможности на богатството, изразено като материални активи, и способността му да функционира във вид на капитал. Този потенциал обаче първо трябва да се фиксира правно. Засега само на Запад е усвоено изкуството невидимата възможност на активите видимо да функционира като капитал.

В западните страни хората са толкова привикнали с механизма да превръщат потенциалната способност на имуществото във видимо функциониращ капитал, че не могат да си представят нейното отсъствие. Този механизъм е грандиозен, но действа незабелязано за американците, европейците и японците, цялото богатство на които се състои именно в умението им да накарат материалните активи да функционират като капитал. Това изкуство се състои в перфектно изградената правна инфраструктура, положена в основата на системата на собственост.

Западните страни дотолкова успешно са интегрирали широките слоеве от населението в общия стопански процес, че отдавна са забравили как това е започнало в онези далечни времена на първоначалното натрупване на капитала и как е достигнало съвременните си форми. Съмнително е дали тази интеграция е започнала в България, като се има предвид интензивната маргинализация на обществото. За този процес американският историк Гордън Вуд пише, че в “обществото и културата (на САЩ, б.а. Ст. С.) е

¹ Де Сото, Е. Загадката на капитала. М., “Олимп бизнес”, 2001, с. 14, 16.

² Пак там, с. 17.

станало нещо много важно, създадени са условия по небивал начин да се освобождава енергията и предприемчивостта на гражданите”.³ И европейците, и американците отдавна са формирали механизма, който преобразува собствеността в капитал. Именно по време на първоначалното натрупване на капитала Западът пресича демаркационната линия и навлиза в територията на пълноценния капитализъм, превръщайки го от закрит клуб за избрани в основа на масовата култура.

“Това, което протича днес в Третия свят и бившите социалистически страни, в Европа и Северна Америка вече е било. За съжаление ние сме дълбоко хипнотизирани от неспособността на тези държави да разберат какъв път са извървели сега процъфтяващите народи. Защо слаборазвитите страни не могат да разберат собствената си неспособност да отговорят на въпроса поради какви причини у тях капиталът не работи? Загадката се корени в неспособността им да разберат правното безсилие, което именно ражда и невъзможността материалното богатство да отприщи своите потенциални възможности, като придобие двойко съществуване – да функционира като осезаема ползност и като капитал. Много народи и много пъти са се опитвали да копират законите от западното общество, но все не са успявали да превърнат натрупаното богатство в капитал.”⁴

Изумителната революция

Да си представим, че сме в страна с колективна форма на собственост (подобно на съществуващата ситуация при социализма), в която е невъзможно да се определи какво на кого е, където е трудно да се установи точният адрес на всеки (както е сега у нас поради липсата на точна регистрация по местоживееене), където не е лесно да се принуди длъжникът да си плати дълговете (отново асоциацията ни тегли към правното несъвършенство в България), ресурсите трудно се превръщат в пари, а собствеността още по-трудно се разделя на дялове, където описанието на активите не е стандартизирано (защото не сме въвели международните счетоводни стандарти), поради което е сложно да бъдат сравнявани, а законите изобилстват с вратички и се променят в зависимост от вижданията на политическата сила, която е на власт. Ако сте си представили всичко това, пише Ернандо де Сото, вие сте се озовали в жизнените условия на развиващите се или бившите социалистически страни, по-точно сте се докоснали до 80% от тяхното население.⁵

В повечето развиващи се страни обществото е организирано по начин, който дава основание на всеки европейец от XVIII век да се чувства като че ли е у дома си. Повече хора работят на земя, принадлежаща на неголяма група

---

³ Пак там, с. 22.

⁴ Пак там, с. 24.

⁵ Пак там, с. 25-26.

едри земевладелци, които са наследствени местни олигарси. Градовете все още изпълняват ролята на пристанища и пазарища, а не промишлени центрове. След 50-те години на миналото столетие започна промишлена революция, сходна със социалните взривове в Европа през XIX век.

В бившите социалистически държави може да се срещне не по-малко екзотична картина на нелегална стопанска дейност, отколкото в развиващите се страни – от монтаж на компютри и съставяне на софтуерни програми до производството на реактивни изстребители за експорт. По пресмятане на автора на книгата съвкупната стойност на недвижимото богатство в развиващите се страни, използвано от бедните в тях, и бившите социалистически страни, което не е юридически оформено като тяхна собственост, възлиза на не по-малко от 9.3 трилиона долара. Над тази сума, възкликва той, с основание трябва да се замислим - 9.3 трилиона долара са около два пъти повече от сумата на циркулиращите в световния оборот щатски долари. Тя е равна на съвкупната стойност на всички компании, чиито акции се котират на 20-те най-големи фондови борси в света (Ню-Йорк, Лондон, Париж, Торонто, Франкфурт, Милано, в системата NASDAQ и др.). Тя превишава повече от два пъти размера на чуждестранните преки инвестиции в Третия свят и бившите социалистически страни през периода 1979-1999 г., 46 пъти стойността на кредитите, отпуснати от Световната банка през последните три десетилетия, и 93 пъти величината на помощта, раздадена от развитите страни на Третия свят през същия период.⁶

Митологичният Ръсел

След края на Гражданската война в САЩ по територията на страната пътешествал мисионер на име Ръсел Конвел, който разказвал за някакъв индийски търговец, на когото било предсказано, че ще забогатее повече от който и да е друг в света, но само при условие, че непрестанно търси заветното съкровище. Търговецът обходил целия свят, изгубил всяка надежда и се прибрал къщи остарял и болен. В своя дом почувствал жажда, но се оказало, че старият кладенец се е затлачил. Уморен, той взел лопата и започнал да копае нов кладенец и се натъкнал на най-голямото елмазено находище.

Историята е много поучителна не само за Третия свят, но и за България. Лидерите на Третия свят изтриха праговете на офисите на чуждестранните политици и международните финансови организации, за да търсят помощ (от "стратегически инвеститори"), вкл. и посредством скъпи PR кампании. В същото време и в най-бедните страни се крият ако не хектари с елмази, то активи за милиарди долари. Тази огромна сума пари е готова за използване, стига да се разгадае загадката на превръщането на недвижимото богатство в производителен капитал.

---

⁶ Пак там, с. 44.

Ако умножим общата полезна обитавана жилищна площ в България по средна цена от 200 дол. на м², се получава актив от около 40 млрд. дол.⁷ Достатъчно е към него да прибавим активите от човешкия капитал, който емигрира поради неумението да го използваме в страната, за да надхвърли икономическият му потенциал многократно величината на външния ни дълг.

Подсказване от миналото

В Третия свят и бившите социалистически страни тези активи се използват предимно като стопански блага за задоволяване на някакви потребности, докато в развитите капиталистически държави те имат двоен живот – използват се не само за задоволяване на непосредствени стопански нужди, но и като източник на капитал. Могат да служат като инструмент за задвижване на продължителни цикли с производствен характер и да обезпечават интересите и на други в качеството си на залог при ипотечно кредитиране.

Защо у нас недвижимото имущество (сградите и земята) рядко има и паралелен живот? Защо толкова големи ресурси в Третия свят не могат да принасят друга полза извън прякото си предназначение като материални активи? Според Ернандо де Сото в слаборазвитите страни те са мъртъв капитал, защото се забравя, че обръщането на материалните активи в производителен капитал е много сложен процес, който има нещо общо с откритието на Айнщайн, грубо казано, че е възможно и от обикновена тухла да се освободи грандиозна енергия, стига да бъде предизвикан процес на превръщане на веществото. За да разкрием тайната на капитала, трябва да се върнем към изходното значение на това понятие.

Адам Смит и Карл Маркс са смятали, че капиталът е двигател на пазарното стопанство и са проявявали голям интерес към това какво представлява, как възниква и се натрупва. Може да сме съгласни или не с техните възгледи, но няма съмнение, че класическата школа в политическата икономия създаде раздел в науката, с помощта на който убедително се отговаря на въпроса що е капитал, какво го поражда и защо извън пределите на Запада народите живеят така бедно. Смит и Маркс не са подозирали, че трудовата теория за стойността ще има практическо значение. Смит смята, че разделението на труда и производствената специализация предизвикват размяната на продуктите на труда и са източник на богатството на народите. Но това станало възможно благодарение на капитала, който той определя като съвкупност от натрупани активи с производителна цел. Предприемачите могат да използват натрупаните ресурси за поддържане на специализираните предприятия дотогава, докато имат възможност да разменят произведената продукция срещу нещо друго, което им е нужно. Колкото по-голям е натрупаният капитал, толкова по-големи са възможностите за специализация

---

⁷ Жилищен фонд, кн. 3, Т. 2. НСИ, 2002.

и повишаване на производителността на обществения труд. Той приема капитала като феномен, възникнал от естественото развитие на обществото посредством разделението на труда и търговията. Маркс вече го разглежда като съвкупност от отношения между хората, като отношение на собственост.

Според Смит, за да се превърнат натрупаните активи във функциониращ капитал, те трябва да се въплътят в определени предмети, които могат да съществуват и след като трудът бъде завършен. За него капиталът представлява не толкова натрупаният запас като такъв, а потенциалната му възможност да разгръща ново производство. Но за да стане това, е необходимо този запас да се преобразува. Така както преобразуването на веществото е в състояние да освобождава ядрената енергия, така и преобразуваният запас създава допълнително производство.

“Когато се натрупат капитали в ръцете на отделни лица, някои от тях ги употребяват, за да дадат работа на трудолюбивите хора, които те снабдяват с материали и със средства за съществуване, за да получат после печалба от продажбата на техните произведения или от онова, което тези хора с труда си прибавят към стойността на материалите.”⁸

Маркс отива по-далеч в интерпретацията на капитала. Направеният от дърво стол си остава дърво, докато не стане стока и се превърне в свърхчувствителна вещ. Той не само стои върху земята на своите крака, но “застава на главата си, когато се срещне с останалите стоки и се превръща в нещо по-причудливо, отколкото ако би започнал да танцува”.

“Когато оставим настрана потребителната стойност на стоките тела, пише той, ще ни остане само едно свойство, а именно, че са продукти на труда. Но и продуктът на труда е вече променен. Щом се абстрахираме от неговата потребителна стойност, ние се абстрахираме и от телесните съставни части и форми, които го правят потребителна стойност. Той не е вече маса или къща, или прежда, или друг някакъв полезен предмет. Всички негови свойства, които могат да бъдат сетивно възприети, са заличени. Той не е вече и продукт на столарския, зидарския, предачния или друг определен производителен труд.”⁹

В прехода към пазарна икономика подобно принципно разбиране за стоката и стоквата форма на капитала е “забравено”. Капиталът се отъждествява с парите, които представляват само една от формите на неговото движение. Да си припомним метаморфозите на капитала у Маркс и мимолетното му съществуване в парична форма.

“Формулата за кръгооборота на паричния капитал е такава: П-С...Пр...С'-П', където точките показват, че процесът на обръщението е прекъснат, а С', както и П' означават С и П, увеличени с принадлежна стойност

⁸ Смит, А. Богатството на народите, с. 58. Цит. по Григоров, К. История на икономическите учения. С., 1956, с. 148.

⁹ Маркс, К. Капиталът. Т. I, 1968, с. 50.

(съответно стоков и паричен капитал, б. а. Ст. С.). В първия том (на "Капиталът", б. а. Ст. С.) първият и третият стадий се изследваха само доколкото това е необходимо за разбиране на втория стадий – производствения процес на капитала. Поради това там останаха извън сферата на вниманието различните форми, в които се облича капиталът в различните си стадии и които той ту приема, ту напуска при повторението на кръгооборота."¹⁰

Сега обаче трудната за разбиране концепция за капитала, но с такава практическа полезност, в официалната икономическа наука у нас е изоставена. Но мнението, че парите са пределна и крайна форма на капитала е свършено в опростена и максимално онагледена форма, защото е много по-лесно той да се възприема като пари. Това е напълно погрешно. За Адам Смит парите са "велико колело" на обръщението и размяната, но съвсем не са капитал, защото "ценността не може да се поражда от металическите монети". Те не са източник нито причина за допълнително производство. Златните и сребърните монети той оприличава на шосе, по което се "придвижват и доставят на пазара сено и хлябът, но само по себе си то не е в състояние да произведе нито един сноп зърно или вързоп сено".

Потенциалната енергия на активите

Какво може да бъде носител на потенциалната способност на материалните активи да задвижват производството? Как да се отдели ценността на жилището от неговото материално изражение, за да придобие то свойството на капитал, се пита Ернандо де Сото и прави аналогия с освобождаването на потенциалната енергия на планинско езеро, в което има риби и може да служи за къпане. За да стане то източник на енергия, трябва да се построи електростанция, която да преобразува потенциалната енергия в електричество.

"Подобно на езерото, пише той, и капиталът съдържа скрита енергия. За да се научим да я виждаме, трябва да се абстрахираме от веществената форма на активите и да помислим за възможното им приложение. Необходимо е да се изобрети такава форма на икономическия им потенциал, която да прави възможна съответна организация за допълнително производство. Процесът на преобразуване на потенциалната енергия на езерото е достатъчно известен за разлика от преобразуването на икономическата енергия, която се съдържа в активите, например скрития потенциал на парцела земя и жилището."¹¹

Същността на процеса, продължава той, не се свежда до защитата на правото на собственост върху имуществото (върху което поставя ударението юридическата практика у нас). "Заедно с установяване на системата на

¹⁰ Маркс, К. Капиталът. Т. II, 1968, с. 30-31.

¹¹ Де Сото, Е. Загадка капитала..., с. 52.

частната собственост на Запад се развиха множество механизми, направи възможно производството на капитал в невиджани размери.” В слабо развитите страни тези механизми се познават само като начин на защита на собствеността, а не като подход, който позволява имуществото (активите) да се конвертира в капитал. *“С други думи, в западните страни капиталът възникна благодарение на скрития процес, протичащ в юридическото изграждане (признаване) на системата на частната собственост.”* Благодарение на формалната (легитимна) система на собствеността имуществото получава и втора форма на съществуване. Именно официалното признаване, формалните отношения на собственост определят процеса, формите и правилата, позволяващи активите да се превръщат във функциониращ капитал. На Запад преобразуването на активите в капитал започва с описание на полезните им в социално-икономическо отношение свойства, след което информацията се фиксира във вид на запис в счетоводно-регистрационните книги или на компютърни дискове и накрая се въплъщава в документ (нотариален акт) за правото на частна собственост.

Защо пораждането на капитала се оказва толкова тайнствено, пита авторът на книгата? Защо богатите страни са толкова щедри на съвети, но не обясняват по какви причини при отсъствие на точно формализиране на системата на частна собственост образуването на капитал започва да буксува? А отговорът е, защото смисълът на частната собственост е да направи превръщането на активите в капитал (на капитала-собственост в капитал-функция, б. а. Ст. С.) видим процес. Той е скрит в хиляди административни правила, норми и устави, които правят функционираща системата на частната собственост.¹²

Ключът за разбиране значението на юридическите закони за частната собственост е беззаконието. Какво се промени в България, след като земята се превърна в частна собственост, собствениците бяха въведени във владение, а мнозина получиха нотариални актове? В резултат от тази реформа се увеличи фондът на пустеещите земи именно защото не са създадени условията за превръщане на земята в земя-капитал (la Terre capital), каквато категория въвеждат Рикардо и Маркс в учението за диференциалната поземлена рента. Но за да стане капитал, земята трябва да може да се купува и продава, да служи като ипотека при получаване на кредит, да бъде ликвиден актив.

Както физическата енергия е концепция, която не може да се възприеме непосредствено, така и превръщането на частната собственост в капитал е невидим процес. На никого още не се е удало да види и усети чистата енергия. На никого не се е удало да види в “чист вид” собствеността, защото тя се свежда до система на разменни отношения. Хората са в

---

¹² Пак там, с. 55.

състояние да виждат само проявлението на собствеността както и проявлението на чистата енергия. От позицията на “беззаконието” (отсъствие на законова основа за превръщането на собствеността в производителен капитал) можем да видим смисъла на кодифицираната юридическа формализация на собствеността, да открием нейните реални ефекти. Ернандо де Сото инвентаризира шест ефекта на системата на частната собственост:

- *Ефект първи: фиксиране на икономическия потенциал на активите.*

Потенциалната ценност на жилището може да се прояви посредством функциониращия капитал, подобно на инженерното преобразуване на потенциалната енергия на езерото чрез електростанцията. И при двете ситуации е необходим преход от едно състояние в друго, извършва се процес на преместване на материалния обект в пространството, който протича във времето. За да се прояви потенциалът на капитала-собственост, е необходимо процесът да бъде освободен от ограниченията и “беззаконието” (в смисъл на некодифицирано право на собственост), да се превърне в капитал-функция.

“Да бъдеш представител на функциониращия капитал не е синекура, каквато е представителството на лихвоносния капитал. Образването на акционерни дружества води до колосално разширяване размерите на производството и възникване на предприятия, които са невъзможни за отделния капитал... Ускоряване с помощта на кредита на отделните фази на обръщението или на метаморфозите на стоките, после на метаморфозите на капитала, а заедно с това ускоряване на процеса на възпроизводството изобщо.”¹³

Капиталът възниква благодарение документираното право на собственост, при залагането на активите в текстовете на договорите за аренда и редица други документи, в които е фиксирана икономическата и социалната им полезност в противоположност на видимите качества на вещите. Съсредоточаването на вниманието върху правото на собственост означава фактически преход от материалния свят на капитала към концептуалното пространство на неговото съществуване. В перфектно изградената система на частна собственост в центъра на вниманието се оказва активът (например жилището) като икономическо и социално понятие. Тя постоянно ни тласка в образа на жилището да виждаме не просто убежище от неблагоприятни метеорологични условия, а капитал, който функционира.

В това, че собствеността работи като функциониращ капитал може лесно да се убедим, когато тя преминава от едни ръце в други, без нещо да се променя в овеществените активи. Жилището днес изглежда така, както и

---

¹³ Маркс, К. Капиталът. Т. III, 1968, с. 406, 464.

вчера, когато не е било наше. То ще изглежда по същия начин и утре, след като отново бъде продадено. Собствеността не е самото жилище, а икономическата концепция за него, вплътена в юридическите документи. Тя е отношение, от което следва, че правната форма, установяваща правото на собственост, е отделена от самия актив.

По какъв начин нотариалният акт може да създава нови икономически ресурси? Нима тези документи не са само формално отражение на реалните, осезаемите активи, задава въпроса авторът и отговаря: Не! Документът за правото на собственост на жилището не отразява жилището, както това прави рисунката или фотографията, а възприетата икономическа концепция за него. По-точно изразява нематериалните му качества, потенциалното му свойство да произвежда ценност, неговото социално-икономическо значение. В развитите държави документното отражение на активите служи като гаранция на интересите на другата страна в сделката, доколкото им предоставя информация, правила, норми и механизми, предотвратяващи тяхното пренебрегване. Голяма част от недвижимите активи могат с лекота да служат като обезпечение на кредити, източник на средства за инвестиции, погасяване на дългове, адрес за събиране на данъци и лихви, идентифициране на търговски, юридически и граждански носители на правомощия. Те са терминал на комунални услуги, телефонни и кабелни телевизионни връзки.

Системата на частната собственост е дала на Запада инструментите за производство на добавъчни ценности, свръхвплътени в материалните активи. Гражданите на западните страни имат възможност да виждат в своето имущество не само източник на непосредствени материални блага, но и латентни икономически и социални възможности. Съзнателно или не, но системата на частната собственост се е превърнала в стълба, по която те преминават от света на материалните активи към концептуалния свят на капитала, където активите разкриват качествата си на производителен капитал.¹⁴

Системата на частната собственост за развитите страни се оказва ключът към съвременното им развитие. Чрез нея техните граждани имат възможност да разкриват потенциалните възможности на своите ресурси. На италианския икономист-физиократ Фердинандо Паолети принадлежи сентенцията: Дайте на някого парцел пустиня и му кажете: "Това е твое", за да я превърне в градина. А ако за една градина кажем "това е наше", тя ще бъде превърната в пустиня. У нас през 60-те години на миналото столетие се раздаваха пустеещи земи за лично ползване с договор, че след десет години ползвателите им ще станат собственици. И те се превърнаха в благоустроени вилни зони. Частната собственост на Запад създаде стълба за изкачване на хората в света на идеите, където от вещите възниква капитал. Отново в

---

¹⁴ Де Сото, Е. Цит. съч, с. 58.

нашата страна може да се види свойството на материалните активи да се превръщат в производителен капитал в лицето на реституираните имоти и обезщетенията с компенсаторки, макар че поради липса на предприемаческа култура голяма част от приватизираните активи си останаха само "капитал-собственост".

• *Ефект втори: интеграция на разпръснатата информация.*

Процъфтяването на капитализма на Запад и застоят му в другите части на света се обяснява просто: преобладаващата част от имуществото на гражданите на западните страни е включено в системата на законните процедури на конвертиране на материалните активи в производителен капитал. Но това не е станало спонтанно и случайно. През XIX век политици, законодатели и съдии са се трудили десетки години, за да интегрират в единна система правилата, определящи отношенията на собственост. В резултат от тази работа информацията за собствеността е превърната в база от концептуални знания за националното богатство. Тази база на интегрирана и регистрирана информация станала могъщ инструмент за развитие на функциониращия капитал и преобразуващата му сила.

В Западна Европа правният плурализъм е норма до XIV век, когато отново е преоткрито римското право и правителствата извършват кодификация на законите. Благодарение на унификацията и интеграцията на системата за регистрация не е нужно гражданите на развитите страни да ходят на място, за да получат адекватно описание на икономическата и социалната характеристика на недвижимата собственост. Законно унифицираната система на информация съдържа сведенията за наличните активи и за потенциалната им рентабилност. Това облекчава оценката на обектите на недвижимата собственост и операциите с тях, създава благоприятни условия за пораждаване на капитал.

• *Ефект трети: отговорност на собствениците.*

В западните страни уважението към собствеността и поемането на отговорност не е кодирано в ДНК. То е резултат от надеждността на отношенията на собственост. Законите, защитаващи не само правата на собственост, но и изпълнението на договорните задължения, възпитават у гражданите готовност да им се подчиняват. Системата безпогрешно фиксира нечестното поведение на хората, което се отразява на тяхната репутация пред комуналните служби, банките, застрахователните компании и всички останали от системата, която формира отношенията на собственост. Откривайки възможност за оценка на икономическия и социалния потенциал на активите, системата на частната собственост в развитите страни променя разбирането за възможната изгода от владеенето на недвижимата собственост и свързаните с нея рискове.

Отсъствието на надеждно регламентирани правила на частна собственост обяснява защо гражданите в слаборазвитите страни нямат

възможност да сключват изгодни съглашения с чуждестранни инвеститори, защото достъпът им до кредитни и застрахователни компании е ограничен. Те нямат собственост, от която могат да се лишат в случай на неизпълнени задължения. Доколкото не рискуват собственост в качеството си на участници в съглашения, тях могат да ги възприемат сериозно само роднини и познати съседи. Ако хората нямат нищо, което биха могли да изгубят, се оказват в условията на докапиталистически отношения. За разлика от тях гражданите на развитите страни могат да влязат във всеки вид съглашение, но цената са поеманите задължения, надеждността на които се гарантира от недвижимите активи.

• *Ефект четвърти: повишаване на ликвидността на активите.*

Едно от най-важните последствия на системата на частната собственост, обяснява ефектите на частната собственост Ернандо де Сото, е повишаване ликвидността на активите. За разлика от недвижимите обекти правото на собственост върху тях позволява лесно се комбинират, делят, мобилизират и така да стимулират икономическа дейност. Откъсвайки икономическия смисъл на материалните активи от овеществената им форма, системата на частната собственост ги оплодява със свойството “ликвидност” – способността да се превъплъщават във форма, удовлетворяваща изискванията на всяка транзакция. Стандартизираното описание на активите дава възможност те да се сравняват, независимо че са предназначени за различни цели. Това позволява да се сравняват и взаимно заменят бързо и евтино, да се различават сходните и несъвпадащите свойства на активите, отнасяйки се с тях като взаимозаменяеми обекти.

“Стандартното описание позволява активите да се делят. В реалното си съществуване например заводът е неделим, но в концептуалния свят на частната собственост може да се раздели на колкото искаме части. Гражданите на развитите страни могат да раздробяват своята недвижимост на пайове и всеки пай да бъде собственост на друг човек. Една фабрика може да бъде собственост на много инвеститори (акционери), при това всеки от тях може да продаде своя дял, без това да засегне функционалната ѝ пригодност. Описанието на недвижимите активи може да се използва за моделиране на различни хипотетични стопански ситуации, така както генералът е в състояние по карта да моделира различни варианти на сражението.”¹⁵

• *Ефект пети: развитие на комуналните комуникации.*

Благодарение на системата на частна собственост в западните страни възникна мрежа от инфраструктурни връзки, която наподобява ж.п. станция за сортиране на вагони. Главното в нея е, че тя подобрява възможността за комуникация и повишава статута на активите, доколкото прави възможно да

¹⁵ Пак там, с. 64.

приемат по желание различни форми на съществуване. Ето защо комуналните компании охотно доставят своите услуги на легалния сектор. В нашата страна обаче това не е съвсем така. Известни са проблемите на Националната електрическа компания със задълженията на “Кремиковци”, “Плама”, много общини, болници и ромски квартали. Всяко жилище, завод и офис е терминал в мрежата за комунални услуги. Отговорността на тези терминали се осигурява чрез инвентаризиране на собствеността върху разполагаемите активи. Показателен пример за неефективност на комуналните услуги поради отсъствието на стройно организирана система на частна собственост у нас е доставката на топлинна енергия в панелните комплекси, в които трудно и понякога произволно се идентифицира дяловото участие в нейното потребление.

В развитите страни частната собственост е инструмент в сферата на комуникациите, позволяващ на гражданите да получават допълнителни блага поради възможността да използват активите в многообразна форма. По какъв друг начин например финансовите организации биха могли да разгърнат кредитирането на милиони заематели? Как другояче би могла да се използва притежаваната гора в Берковско като източник на инвестиции за промишлено предприятие в Бургас? Как застрахователните компании биха разпознали надеждните от ненадеждните клиенти? Възможно ли е да бъде направена верификация на предоставяните услуги? Как да работи ефективно данъчната система? Всичко това, заключава авторът на изследването, е възможно благодарение системата на частната собственост, която позволява от активите да се извлече потенциалната енергия на капитала.¹⁶

• *Шести ефект: паспортизация на сделките.*

“Регистрацията на собствеността върху активите в западните страни е надеждно защитена от загуба и повреди. Държавните архиви съхраняват документите за всички значими обекти на собственост заедно с описание на икономическата им характеристика. Освен държавните архиви има мрежа от частни организации, обслужващи функционирането на частната собственост – нотариуси, застрахователни компании, брокерски фирми и частни хранилища на документи, които регистрират движението на важна икономическа информация, което дава възможност на предприемачите да повишават ценността на активите...”

В повечето от развиващите се страни законите и държавните органи се намират в плен на ранното колониално и римско право, които акцентират върху функцията защита на правото на собственост. Така правната им система се превръща в пазител на мъртви традиции. Това обяснява защо на Запад превръщането на собствеността в капитал се осъществява с такава леснота, а в развиващите и бившите социалистически страни по-голяма част

---

¹⁶ Пак там, с. 67.

от активите заради повишаване на мобилността излиза извън пределите на правната система, в областта на нелегалния оборот.¹⁷

Грижата за паспортизацията на активите осигурява значителни икономии на издръжки за трансакциите. Как да си обясним факта, че в слаборазвитите страни селяните и досега сами извозват добитъка на тържищата и поединично го продават. На Чикагската стокова борса например търговията се извършва по предявени сертификати, които предоставят попълна информация за добитъка, отколкото може да се получи при визуален оглед на всяко животно поотделно. Като правило сделките се извършват наедно без съмнения в качествата и на единичната "стока".¹⁸

Шестте ефекта на системата на частната собственост правят така, че жилището престава да бъде само място за живеене, продължава авторът. То води двойка форма на съществуване. Добре организираната система на частна собственост по същество осигурява на активите, от една страна, пълна регистрация, което рязко понижава разходите за получаване на информация за икономическата им характеристика, и от друга, облекчава постигането на съгласие по въпроса как те да се използват за нарастване на производството и задълбочаване на разделението на труда. Системата позволява на хората да виждат и да манипулират неосезаемата ценност на активите.

*"Собствеността не е просто хартиен документ, а предавателно устройство, което отразява и съхранява голяма част от информацията, осигуряваща функционирането на пазарната икономика. Частната собственост оплодотворява цялата система, доколкото прави хората отговорни, а активите ликвидни, фиксира сделките и осигурява действеност на всички необходими за работата механизми, започвайки с паричната и банковата система и стигайки до производствената и инвестиционната сфера. Именно институтът на частната собственост формира връзката между капитала и паричното обръщение."*¹⁹

Именно икономическата характеристика на активите в документите за правата на собственост прави възможно използването им в търговските и финансовите операции. Развитието на кредита и инвестициите възпрепятства не самия недостиг на материални активи, а тяхното отражение в системата на частната собственост във вид на свидетелства за собственост. Парите не се раждат от пари. За да се правят пари, е нужно да съществува право на собственост. Когато се получават пари в заем заради печалба, могат да бъдат инвестирани или отново преотстъпени срещу обезпечение с документ за собственост, който фиксира връщането им с лихва.

¹⁷ Де Сото, Е. Цит. съч., с. 69.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Пак там, с. 70.

Смит и Маркс не са анализирали връзката между системата на собственост и капитала, защото по тяхно време капиталистическата собственост още не е била добре организирана, а битката против капитализма е владеела общественото съзнание, в която К. Маркс също е бил ангажиран. След като гигантската машина на капитализма била съградена, проблемът за собствеността може би е изгубил своето значение и нейните носители не са имали нужда от обяснение кой е източникът на тяхното богатство. На Рокфелер принадлежат словата: "За първите милиони не ме питайте откъде са дошли." Вече от момента, когато достъпът до собствеността на капитала в лицето на милионите акционери, участници в търговията с фондови ефекти, получи широко разпространение, проблемът за собствеността се пренася от отношението наемен труд/капитал към паралелния живот на активите.

Стъкленият похлупак

Проблемът с бедността в слаборазвитите страни е в отдалечеността им от шестте ефекта на частната собственост. Той не може да бъде решен с напечатани или взети в заем допълнително количество пари. *Те се нуждаят от правни институции и политическа воля, чрез които да създадат система на частна собственост, достъпна и за бедните слоеве на населението.* Първоначално капитализмът е служел само на привилегированото малцинство. Ернандо де Сото цитира френския историк Фернан Бродел, който пише: "*Главното е да се разбере защо в миналото този сектор, който аз не се колебая да наричам капиталистически, е живеял като че ли под стъклен похлупак? Защо не са му достигали сила и желание за покоряване на обществото като цяло? По каква причина значителен растеж на капитала е имало само в отделни сектори, но не в цялата система на пазарната икономика.*"²⁰

Този похлупак превръща капитализма в клуб, отворен само за новата класа (капиталистите), а милиони оставя в положение на озлобени пролетарии. Настъпило е време да си обясним защо толкова страни не успяха да създадат от частната собственост система и също да преминат към действителен капитализъм. Не е ли време да бъде повдигнат и стъкленият похлупак, под който живеят западните страни, и защо те не искат да го видят и сякаш целенасочено държат бедните държави по-далече от него, затваряйки ги в похлупака на тяхната бедност?²¹

Малцина разбират, че бившите социалистически и страните от Третия свят преживяват период на първоначално натрупване, какъвто преживяха западните държави преди две столетия. Разликата е, че процесът сега протича много по-бързо и засяга много по-голяма част от населението.

²⁰ Braudel, F. The Wheels of Commerce. New York, Harper and Row, 1982, p. 248.

²¹ De Soto, E. Цит. съч., с. 74.

Англия започна движението от фермата към компютъра при 8-милионно население и периодът продължи 250 години, а Индонезия направи аналогичен преход за 40 години при 200 млн. човека. Именно първоначалното натрупване превърна Джакарта, Мексико, Сан Пауло, Найроби, Бомбай, Шанхай в мегаградове. Тъй като институциите не успяха да се адаптират към процеса, тази огромна маса от население беше принудена да изобрети нелегитимния начин на живот, сурогат на легитимното право.

В развитите страни предприемаческите сделки имат безличен характер, а в слаборазвитите "новите граждани" (мигрантите от селата) могат да встъпват в делови отношения само с тези, които ги познават. Политическото безсилие им пречи да видят, че скритата икономика и бедността са причина и за масовата миграция към градовете. Урокът от развитите страни е, че палиативните мерки не решават проблемите на бедността. Например през XVII век Англия се опитваше да ги реши, раздавайки хранителни продукти на бедните. В САЩ такава практика имаше по време на кризата от 1929-1933 г., а у нас техен аналог е раздаването на консерви и твърдо гориво на социално слабите и благотворителни помощи (и дарения от чужди страни) по време на коледните и великденските празници, подражавайки на западните ценности от XIX век. Правителството сега се опитва да реши проблема с бедността и заетостта посредством програмата "От социална помощ към заетост". Жизненото равнище обаче ще започне да расте едва след като се променят законите за предприемачеството, което създава условия за разделение на труда и заетост. Но точно когато желанието за делова активност се отприщи, в България се закриха възможностите за стопанска дейност. Стотици хиляди млади специалисти емигрираха, защото стана трудно да си намерят работа в легалния сектор, а не искаха да търсят поприще в скритата икономика. Правните институти се "шлифоваха" да служат на интересите на определени прослойки и да защитават статуквото.

Бумът на скритата икономика

В слаборазвитите страни обширни райони са застроени и усвоени в нарушение на законовите разпореждания. В Перу от 100 новопостроени жилища само 30 имат всички законни документи. В Латинска Америка 80% от недвижимите активи принадлежат към скритата икономика. В нея са заети между 50-75% от работната сила. В Третия свят и бившите социалистически страни се формираха гета на бедността, подобна на тези в Англия през XVII и XVIII век. Пред някои от тях сега стоят същите проблеми, пред които бяха изправени развитите държави в края на XVIII век.

Нелегитимният сектор в икономиката подкопава основите на пазарния порядък и често е по-конкурентен от легитимния. Скритата икономика възниква, когато нормалната икономика започне да се задъхва от прекомерна регламентация, а гражданското общество - да се руши от корупция. В Русия и

Украйна тази икономика създава 50% от БВП, а в Грузия - 62%. Според МОТ през 90-те години в Латинска Америка 80% от работните места са били създадени в нея. В Замбия само 10% от заетата работна сила е в легитимния сектор. Показателен за растежа на скритата икономика у нас сега е бумът на незаконното строителство на бензиностанции и увеселителни заведения по черноморското крайбрежие.²²

Забравените уроци от историята на САЩ

Днес изследователските институти на системата за собственост в развитите страни се занимават с принципно други задачи. Интересува ги конкретното движение на собствеността, а не проблемите на "мета-правото", т.е. получаването на право на собственост. Те отдавна са осъзнали, че общественият договор, възникнал извън пределите на легитимния сектор, става легитимен източник на правни норми. Именно на това се дължи жизнената сила на съвременните институти на собствеността на Запад. Не трябва да се забравя, че радикалните изменения в отношенията на собственост са предшествани от радикални политически промени.

Слабо развитите държави трябва да разрешат същата задача, каквато стоеше пред САЩ през XIX век – как с инструментите на правото да се създава производителен капитал и да се осигурява достъп на бедните до него. Системата на частната собственост е сравнително ново явление. Историята ѝ не е по-дълга от 200 години, независимо че частната собственост като такава се е появила в дълбока древност. Работата по нейното формиране в Западна Европа и САЩ беше завършена едва преди 100 години, а в Япония - преди 50. В това няма нищо учудващо, като се има предвид, че единната частна собственост не е плод на съзнателно реализиран проект, а на продължителна и съзнателна еволюция. Време е страните с преходна икономика да усвоят уроците на тази еволюция и да изместят усилията на юристите към правната основа на функциониращата система на частната собственост. Крайно поучителен за тези държави е американският опит. Централна роля за превръщането на САЩ в най-развитата пазарна икономика е изиграло признаването на незаконното право на собственост за законно, неговата интеграция в общонационалната система на частна собственост. През този период в обществото и културата

---

²² В доклада на сесията на общинския съвет в София в началото на октомври 2002 г. се посочва, че от общо 161 работещи бензиностанции в столицата 54 са незаконни. Без разрешително работят 27 от общо 81 газостанции. Основни нарушители са големите компании: "Петрол", "OMV - България", "Екопетролиум", "ШЕЛ – България". От всички бензиностанции, газостанции и автомивки на територията на София 200 работят, без да имат разрешение. От дирекция "Контрол по строителството" признават, че след извършената проверка една трета от нарушителите вече са се "сдобили с разрешение". Обяснението за този бум на бензиностанции е просто – бизнесът с течни горива е една от най-печелившите дейности сега.

протичало нещо извънредно важно – освобождаването на енергията на редовия американец.

У нас също не е невъзможно в услуга на икономическия растеж да бъдат впрегнати най-типичните качества на българина – трудолюбие, интелигентност и желание да притежава собствен дом, пълен с техника, вкл. и електронна. Проблемът е, че България не разполага с ефективна система на частна собственост, която да създава производителен капитал. Американците са построили нова концепция за правото, която акцентира върху връзката на собствеността с икономическия растеж. За разлика от тях правната теория у нас (и в останалите слаборазвити икономики) е изградена върху концепцията за статичния характер на собствеността, която не допуска тя да се изменя радикално и в кратки срокове. Частната собственост в САЩ от средство за съхранение на предишния икономически ред се е превърнала в мощен фактор за неговото изменение. Резултатът е разширяване на пазара, многократно увеличаване на производителния капитал, ускоряване на икономическия растеж. Това е “особено важното” изменение в системата на частната собственост на САЩ, което и до днес движи икономическия растеж.²³

Загадката на правното безсилие

В страните с преходна икономика правната система не е обърната с лице към икономическия растеж, защото не съответства на пазарните потребности. Как би могла тя да претендира за функционално съответствие, ако зад пределите ѝ остават от 30 до 60% скрита (нелегитимна) икономика? Ситуацията трябва коренно да се промени. За това е необходимо да се преодолеят няколко фундаментални заблуждения: а) в скритата икономика хората търсят убежище, за да не плащат данъци; б) поради това собствеността на недвижимите активи от нелегитимния сектор не е надлежно планирана и регистрирана; в) достатъчно е собствеността да се владее законно, а за разходите по легитимирането правителството може да не се грижи; г) общественият договор от сивата икономика би могъл да се игнорира; д) да се променят толкова фундаментални норми и правила на поведение, навици и обичаи, регулиращи както легитимния, така и нелегитимния сектор, е възможно и при ниско равнище на политическо ръководство.²⁴

²³ Въз основа на съществуващото по онова време право на придобиване на собственост и правото на собственост върху земята американците формирали “съвършено нова концепция за собственост, акцентираща на динамичните аспекти и връзките ѝ с икономическия растеж. Заместили предишната концепция, която подчертавала статичния характер на собствеността и нейната способност да я предпазва от прекомерно бързите промени” (*White, G. E. The American Judicial Tradition: Profiles of Leading Judges. New York, Oxford University press, 1976, p. 48-49. Цит. по Де Сото, Е. Загадката на капитала..., с. 152).*

²⁴ *Де Сото, Е. Цит. съч., с. 156.*

В България също се плаща данък на подобни заблуждения. В скритата икономика се търси убежище предимно, за да се оцелее, а не за да се спечелят много пари. Това е главната причина, поради която притежателите на недвижими активи в този сектор не искат да ги регистрират. Разходите по легитимацията са високи и държавата не може да не се интересува от тях, още повече, че регистрацията и регулирането превръщат активите в производителен капитал, от което растежът се активизира и националното богатство расте. Извеждането "на светло" на скрития сектор трябва да отчете и въплъти в нормите на закона и елементи от неговия минал обществен договор. Ето защо трансформацията на този сектор не може да се извърши при ниско равнище на политическо ръководство.

Да се обясни мащабът на скритата икономика, от която в слабо-развитите страни се изхранват 50-80% от населението (у нас около 30%), с желанието да се избегне данъчното облагане, не е убедително. Причината е друга - правната система не отчита потребностите на населението. Това не означава хората да бъдат безразлични към данъчните задължения. Стопанските агенти в скритата икономика може да не са образовани, но умеят да смятат, макар че печалбата на дребните, средните и фамилените фирми, чийто дял в скритата икономика е преобладаващ, е значително по-ниска от получаваната в легалния сектор. Необходимо е обаче да се дадат гаранции, че ако сенчестата икономика се легализира, разходите ще бъдат по-малки, отколкото ако остане скрита, защото ще се облекчат процедурите по легализацията - например, ако незаконното строителство се осъществява по законния ред, ще бъдат спестени таксите и времето за административните процедури.

Разходите на обществото от скритата икономика се формират по много и различни канали: тази икономика не може да има достъп до банкови кредити, не е възможно да се образуват дружества с ограничена отговорност, тя няма достъп до застраховането, собствениците живеят в постоянен страх да не бъдат разкрити и дават подкупи на държавни служители и юристи, за да ги пазят от наказания за укриване на дейността, която не могат и да рекламират. Всички тези разходи и пропуснати ползи в скритата икономика надвишават икономите, които предприемачите и търговците реализират от неплащането на данъци. Необходими са обаче правни гаранции, че това ще се промени.

"Главното е да се разбере, че собствеността не е някакъв обект, който може да се фотографира или да се нанесе на карта. Собствеността не е първично свойство на активите. Тя е юридически израз на икономическата значимост на съгласието относно активите. Законът е инструмент за реализацията на капитала. В развитите страни законът в по-малка степен е предназначен да отразява физическите свойства на сградите и поземлените участъци. Задачата му е да осигури действеността на процесите и правилата,

позволяващи да бъде извлечена от тези активи потенциално съдържащата се в тях допълнителна полезност...

Собствеността не са активите сами по себе си, а съгласие между хората по повод на това как трябва да се владеят тези активи, за да се използват и разменят. Никакви картографски и компютърни схеми не са в състояние да придадат на активите форма, благодарение на която те могат да излязат на националния пазар и да се превърнат в капитал. Сами по себе си активите не оказват влияние на социалното поведение. Те не създават стимули, не правят хората отговорни и нямат сила да осигурят съблюдаване на договорите, не са способни да се делят на части или да влизат в нови комбинации, с други думи, да приемат форма, необходима за пазарните операции. Всички тези качества им придават съвременните, юридическите закони за собствеността. Те позволяват да се освободи, фиксира и реализира икономическият потенциал на материалните активи. Да се свържат по начин, който привежда в движение инвестиционни и финансови потоци.²⁵

Съвременната пазарна икономика е немислима извън единната и легитимна система на правата на собственост, която да интегрира всички титули на собственост по начин, достъпен за всеки. Не може да бъде създаден и пазар на капитал. Собствеността е част от социалните отношения, което означава, че тя ще работи ефективно само при общо съгласие относно правата върху нея и правилата, на които се подчинява движението на капитала. Прави се опит да се реформира правото на собственост, без да се държи сметка, че хората в скритата икономика също се подчиняват на твърди правила, например въведените от охранителните фирми - техните стикери по стъклата на автомобилите и витрините на магазините. Мостът за преход от скритата икономика към легитимната трябва да бъде достатъчно здрав, за да не рухне и да привлече към сивия сектор още повече хора.

Интеграцията на собствеността облекчава живота и бизнеса. Става възможно ефективно да се контролира движението на активите. Когато системата позволява текущо да се удостоверява техният произход, собственикът излиза от анонимност, защото няма нужда от нея. Тя пречи активите да нарастват. Това вероятно би освободило и нашето общество от кошмара на незаконното забогатяване, за чието доказване се формират парламентарни комисии и други институции. Правителствата на страните с преходна икономика трябва да признаят експоненциалния ръст на скритата икономика не като катастрофално рухване на уважението към закона, а защото трябва да се заработват приходи.

“Носителите на престъпления, мотивирани от безработицата, при отсъствие на “разумна алтернатива” вероятно са съгласни да минат по моста към легалния сектор, стига правителството да им гарантира безопасен и

---

²⁵ Пак там, с. 159-160.

лесен начин на преход по него. Те обикновено са послушни, макар че не се подчиняват на официалните закони, а на строгите правила на скритата икономика. Законите в западните страни не възникнаха от дебелия томове на титулувани професори, а чрез интеграцията на правилата за поведение в скритата икономика. Още римляните са разбирали, че законът не може да се предпише, той трябва да се открие. Никой и никога не е в състояние да диктува своята воля за изпълнение от другите... Ако се отстрани холивудската представа за хората от Третия свят, която е пъстра смесица от представи за улични търговци и бандити от славянски произход, може да се стигне до убеждението, че проблемът се свежда до равнище на доходите и защитата на бизнеса.²⁶

Особено важно е борбата с бедността да не се разглежда като благотворителна кампания, която може да се води с подръчни средства и фондации на приближени до властта (каквато у нас беше получила широка популярност само преди две години). Докато на реформаторите не се удаде да привлекат на своя страна социално слабите и поне малка част от икономически влиятелните групи от бюрократичния и технократичния елит, усилията да се формира функционираща пазарна икономика няма да се увенчаят с успех.

Юристите и реформата

“Ако се съди от теорията, всички юристи трябва да бъдат на страната на реформата и да укрепват властта на закона. На практика обаче повечето от тях в развиващите се страни и бившите социалистически държави са приучени не да се занимават с укрепване на правния ред, а да защитават статуквото от промени. В държавния апарат и институциите на съдебната власт те заемат ключови позиции и разполагат с възможности да блокират изпълнението на важни решения. Нито една друга социална или професионална група с изключение на терористите не притежава по-големи възможности за противодействие на реформите в преходните икономики. Юристите за разлика от терористите знаят как да правят това, без да излизат вън от рамките на закона...

Капиталът и капитализмът се създават от предприемачите и работниците, но концепцията за собствеността и претворяването ѝ в законови актове и нормативи изработват професионалните юристи. Неприкосновеността на правото на собственост, отговорността на притежателите и принуждението към изпълнение на сделките – всичко това трябва да бъде закрепено в конкретни процедури, което без юристите не може да се осъществи. Именно те дават живот на всички документи, отразяващи правото на собственост: регистрационни записи, търговски марки, авторски права, полици, патенти, акции и съкровищни бонове. Обичаме или мразим юристите, но без тяхното сътрудничество е невъзможно да се промени режимът на собствеността и формирането на капитала. Трудността се

---

²⁶ Пак там, с. 182.

състои в това, че квалифицираните юристи разбират икономическите последици от своята дейност и мащабното изменение, което се налага по отношение на собствеността, но инстинктивните им реакции най-често са консервативни. Реформаторите, които се стремят към стопанска и гражданска либерализация, обаче най-често приемат юристите като враждебно настроени.²⁷

Статистическите данни за 52 страни, събрани за периода 1960-1980 г. от Самар К. Дата и Джефри Б. Нюджент, показват, че при повишаване на дела на юристите в състава на работната сила, например от 0.5 до 1.5%, икономическият растеж се забавя с величина между 4.76 и 3.68%. С други думи, колкото по-голям е делът на юристите, толкова по-неблагоприятни са перспективите на икономическото развитие.²⁸

“Латиноамериканските страни след освобождаването си от испанско владичество в началото на XIX век четири пъти след 1820 г. се опитвали да станат част от глобалния капитализъм и винаги са претърпявали неуспех. Реструктурирали външните си дългове, поставяли под контрол инфлацията, либерализирали външната търговия, приватизирали държавната собственост (продавали ж.п. линии на британците), обменяли я по системата “дълг срещу собственост”, провеждали радикални данъчни реформи. Що се отнася до вътрешното потребление, внасяли всичко - от английски вечерни костюми и ботинки до модела “Форд Т”. Изучавали английски и френски език по грамофонни плочи и радиопредавания. Танцували чарлстон и употребявали дъвки. Но така и не се научили да формират производителен капитал.”²⁹

Революцията в средствата за масова комуникация преобрази света. Някои от тях се смятат за знамение в прогреса. Сфинксът пред египетските пирамиди се къпе в неонов светлина и уханието на пилетата, печени на грил по технология от Кентъки. Но при все това само 25 страни от около 200 на брой произвеждат капитал в достатъчно количество, чрез който могат да извличат изгода от своето участие в международното разделение на труда. Жизнената сила на капитализма не е нито в Интернет, нито в ресторантите за бързо хранене на Макдоналд. Тя се олицетворява от производителния капитал. Само той предоставя средства за специализация, въз основа на която се произвеждат стоки за световния пазар. Само този капитал е в състояние да осигури растеж на производителността на труда.

Извън пределите на Запада капитализмът се възприема с неприязън, като режим на апартейда, закрит за по-голяма част от населението. В някои страни националният елит започва да разбира, че те никога няма да завоеват достойно място в световната игра на капитализъм, ако вечно са

²⁷ Пак там, с.200.

²⁸ Datta, S. K., J. B. Nugent. Adversary Activities and Per Capita Income Growth. - World Development, 1986, Vol. 14, p. 1458. Цит. по Де Como, Е. Загадката на капитала..., с. 201.

²⁹ Де Como, Е. Цит. съч., с. 210.

зависими от милостинята на чуждестранния капитал.³⁰ Те не са властни над своята съдба и това ги угнетява. Включват се в процеса на глобализацията, но не осигуряват на своя народ средствата за формиране на производителен капитал. Те все повече усещат себе си не като че ли са в САЩ, а като граждани на потъналата в хаос дребнотъргашеска Латинска Америка.³¹ Преди десетина години социалистическите страни по нищо не се сравняваха с Латинска Америка. Но сега са като близнаци - мощен сектор на скрита икономика, дълбоко социално неравенство, вездесъща мафия, политическа нестабилност, бягство на капитала зад граница и пренебрежително отношение към закона. Преди едно десетилетие социалистическите страни бяха в подем, но сега все повече се възприемат като бедни държави, голяма част от чието население живее в нищета и несправедливост.

Защитниците на капитализма забравиха за жизненоважната роля на капитала и на практика се оказаха в редовете на защитниците на статуквото. Победителите над социализма не са разбрали, че макроикономическите реформи сами по себе си не са достатъчни. Не бива да се забравя, че развиващите се и бившите социалистически страни, някога глухо изолирани, сега откриват своите пазари, стабилизират валутите си и приемат закони за участието си в международната търговия и инвестиционните потоци. Достатъчно е да се постигне макростабилизация, смятат те, да се осигури приток на чуждестранни инвестиции и паричното обръщение да се предаде в ръцете на икономисти, получили образование и натрупали опит на Запад, за да се осигури високо жизнено равнище. (Слова, сякаш адресирани към България!). Но реформаторите забравят, че промените, необходими за създаване на предпоставки за процъфтяване, се извършват от и чрез широките слоеве на населението. Причината за това заблуждение е, че те са забравили концепцията за класите. На глобализаторите не е свойствено да поглеждат към хората в слаборазвитите страни, за да разберат как живеят те. Както се изразява един световноизвестен учен, "на тях не им се удава да разберат как живеят и останалите народи".³²

Да се вслушаме в Маркс

Това е един от последните параграфи на интерпретираната книга с интригуващото подзаглавие "Защо капитализмът тържествува на Запад и търпи поражение в останалият свят".

"Дали класовата борба не изчезна заедно с разрушаването на Берлинската стена? За съжаление, не. В западните страни това е трудно да се разбере, защото в тях изпадналите от системата са изолирани в гета, в

---

³⁰ Пак там, с. 211.

³¹ Пак там.

³² Will, G. F. *The Pursuit of Virtue and Other Tory Nations*. New York, Simon & Schuster, 1982. Цит. по Де Сото, Е. *Загадката на капитала...*, с. 213.

които богатството и благополучието е забранено.³³ В слабо развитите държави положението е друго. В тях нищетата и бедността имат открит характер, а в "гето" са затворени богатите и благополучието. В слабо развитите страни тези, които на Запад причисляват към бедните, са по-голяма част от населението. Сега различието между развити и слабо развити държави се свежда до това, че в първите легалната собственост е открита за всеки, а в другите обществото е разделено на класи – такива, които са в състояние легално да създават производителен капитал и да фиксират своето право на собственост, и такива, които са в скрития сектор на икономиката. Но тъй като посредством средствата за масова информация бедните са осведомени, ненавистта им към богатите нараства. Не е изключено от това да се възползват бунтарите и да овладеят недоволството на живеещите извън стъкления похлупак. В миналото подобни прояви имаше в Иран, Индонезия и в арабските страни.

"Ако не намерим начин да направим глобализацията открит процес, изгоден и за бедните, каза немският икономист Клаус Шваб на Световния икономически форум през 1999 г., очаква ни възраждане на обичайните за историята остри социални конфликти, които ще придобият международен характер и ще станат по-опасни."³⁴

Студената война може и да е свършила, но класовата борба си остана. Размахът на подривната политическа дейност, разпространението на етническите, културните и религиозните конфликти доказват, че когато недоволството стане масово, хората се обединяват в класи по признака бедност и накърнени права. И у нас бедността постепенно обединява поведението на етническите общности -българи, цигани и турци, защото е бreme и за трите общности. В изследването на детския труд в границите от 5 до 17 години в условията на трансформация в България е записано: Заетостта с различен вид трудови дейности, отнасящи се към икономическата заетост, домашното стопанство, домакинския труд или напълно незаети, показва статистически значими разлики от различните етнически групи. Икономически активни са 7.5% от българските, 1.2% от турските и 4.2% от ромските деца. Напълно незаети са 10.2% от българските, 27.3% от турските и 42% от ромските деца. За 6% от българските и по 13% за турските и ромските икономически активни продължителността на работната седмица е над законно установената. От 2 до 8% за различните етнически групи тя има екстремен характер – над 48 и дори над 55 часа седмично. С наемен труд се занимават над 80 хил. деца от трите етнически общности.³⁵

³³ *De Como, E.* Цит. съч, с. 214.

³⁴ *Schwab, K., C. Smadja.* Globalization Needs a Human Face. - International Herald Tribune, 1999, January 28. Цит. по *De Como, E.* Загадката на капитала..., с. 215.

³⁵ Проблеми на детския труд в условията на трансформация в България. Международно бюро по труда. С., 2001, с. XXII.

“В епохата, когато обезправените и отчаяни маси могат да се надигнат за подобряване на икономическите си перспективи, потенциалното влияние на марксизма не бива да се подценява. В каквато и форма да се възроди – а това е неизбежно, той ще предложи много по-правдоподобно обяснение на политическите проблеми на капитализма в развиващите се и бившите социалистически страни. Както отбелязва Джордж Сорос, за Маркс е било ясно, че парите и стоките, също както предметите за потребление и средствата за производство, сами по себе си не са капитал, но могат да се превърнат в капитал. Той също е знаел, че недвижимите активи, станали стоки и разменящи се на пазара, могат да станат изразители на ценности, които не могат да се възприемат чувствено, но са пригодни да носят доход...”

За Маркс въпросът за собствеността е имал изключителна важност, защото той е съумял да види, че притежателят на земя получава нещо много по-важно, отколкото е нейното плодородие. Именно поради това марксисткото обяснение предлага на антикапиталистически настроените бунтари убедително обяснение защо системата на частната собственост предава цялото богатство в ръцете на богатите и прави това за сметка на бедните. Днес антиглобалистките агитатори имат статистически доказателства за това, че капитализмът прехвърля собственост от бедните страни на богатите и че частните инвестиции на западните държави в развиващите се страни по същество са присвоени от тях ресурси от много-националните компании. За изминалото десетилетие в развиващите се и бившите социалистически страни рязко се увеличи броят на луксозните автомобили, разкошните жилища и великолепните магазини, но едновременно с това се повиши и броят на бедните, влоши се разпределението на доходите и нарасна нищетата.”³⁶

Важно е да се осъзнае потенциалното влияние на марксизма в неговата цялост и да се извлекат поуки от столетията, изминали след Маркс. Днес сме в състояние, продължава Ернандо де Сото, да демонстрираме отчетливото разбиране на Маркс, че паралелно с физическото съществуване средствата за производство могат да имат и икономически живот – “като продукти на човешкия мозък имат самостоятелно съществуване, надарени са със собствен живот”. Той обаче така и не видя, че частната собственост не е само инструмент за присвояване, а също и инструмент, който допълнително може да произвежда потребителски ценности. Той не е разбрал и това, че съдържащият се в системата на частната собственост механизъм придава на труда формата, необходима за раждането на производителен капитал.³⁷ Макар че Марксовият анализ на това по какъв начин средствата за производство чрез участието си в

³⁶ Де Сото, Е. Цит. съч., с. 216.

³⁷ Тази интерпретация на Маркс не е издържана, защото във втория и третия том на “Капиталът” има пространен анализ на концентрацията на капиталистическото производство и възпроизводството на обществения капитал, където именно се съдържа механизмът на раждането на производителния капитал.

размяната започват да служат на по-широки социални цели е принципно важен за разбиране на природата на богатството, той не ни обяснява в каква степен частната собственост повишава разменната стойност и увеличава съвкупното богатство.

Маркс по-добре от своите съвременници е разбирал как да се възприемат средствата за производство в тяхната материална субстанция. Давал си е сметка, че капиталът е независимата им същност, за която парите и стоките не са прости форми, които те приемат и отхвърлят (метаморфозите на капитала и парите) по силата на необходимостта. Но той е живял твърде рано и не е видял напълно изгодата от акционерната форма на собственост, това което през 30-те години на миналия век видя теорията за "народния капитализъм". По негово време титулите на собственост (ценните книжа) са изразявали само видимата част на частната собственост. Днес подводната част на айсберга, неолицетворявана от акционерната форма, е станала гигантски механизъм за реализация на икономическия потенциал на активите. Ето защо Маркс не е разбирал напълно, че легалната частна собственост във всичките ѝ форми представлява необходимият инструмент за разгръщане на потенциалните възможности на производителния капитал.³⁸

Времената се измениха и значителна част от идеите на Маркс остаряха. Достъпът до капитала престана да бъде привилегия на малцина. Едва след Маркс капитализмът успя да създаде правния механизъм за достъп на по-голяма част от населението до собствеността на средствата за производство. Легалната собственост е нещо повече от простото им владение. Собствеността прави капитализма по-"дружелюбен". Бедата е, че много важни негови компоненти са недостъпни за пряко наблюдение. Ето защо в хода на своето развитие той разработи особени методи за виртуално изображение на реалността.

"В развиващите се и бившите социалистически страни капитализмът се оказва несправедлив. Вместо да стане източник на перспективи за всички и всеки, във все по-голяма степен той се превръща в привилегия на затворен кръг бизнесмени и технократи. С победата над комунизма политическата програма на капитализма се оказва изчерпана. Необходим е нов дневен ред. Ако не се види, че извън борда остана голяма част от човечеството, призивите за по-нататъшна икономическа отвореност се лишават от всякакъв смисъл. Сегашната капиталистическа глобализация засилва позициите само на елита, разположен в привилегированото пространство под стъкления похлупак. За да се отстрани този похлупак и да се приключи с апартейда, е необходимо да се излезе извън границите, очертани от законите на съвременната икономика."³⁹

9.XII. 2002 г.

³⁸ Де Сома, Е. Цит. съч., с. 218-219.

³⁹ Пак там, с. 230.